

Розділ III. КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНИХ СФЕР ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 904:7.32(929)

К.М. Гамалія

М.І. РОСТОВЦЕВ І ЙОГО РОЛЬ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА СВІТОВОГО АНТИКОЗНАВСТВА

В останні десятиліття до вітчизняної науки повертаються імена визначних її представників, здобутки яких з різних причин (арешти, еміграція, репресії) на довгі роки були вилучені з неї. Одне з таких славних імен належить уродженцю Житомира М. І. Ростовцеву.

Михайло Іванович Ростовцев – виходець з однієї з провінційних родин Росії, що надали світові особистостей, які мали значний вплив на хід її історії (В. Ульянов, О. Керенський, О. Луначарський та ін.). Їм, представникам незначних дворянських фамілій, досягти певного статусу в суспільстві могла допомогти лише державна служба. Прадід М. Ростовцева, Павло, купець із Ростова Великого (звідки пішло прізвище), належав до нижчого міського стану міщан. Дід, Яків Павлович, завдяки реформам Олександра I, що дозволили навчатися в університетах особам купецького стану, зміг здобути університетську освіту. Працюючи учителем, а згодом – директором гімназії, він дослужився до чину таємного радника і 1833 р. отримав родове дворянство. Батько, Іван Якович, який теж служив директором гімназії, вийшов у відставку в чині дійсного таємного радника, що відповідало генеральському званню. Сам М. Ростовцев був обраний членом Російської академії наук, що за табелі про ранги теж дорівнювало чину генерала. Як зазначив Е. Фролов, «життя Ростовцева, прикметне само по собі, цікаве ще й як своєрідне дзеркало, в якому відбилася доля цілої соціальної групи – російської буржуазно-дворянської інтелігенції кінця XIX – початку XX століть» [19; 145].

Народився М. Ростовцев у Житомирі 10 листопада (28 жовтня за старим стилем) 1870 р., ставши шостою дитиною в родині (всього в ній було 8 дітей). «Дитинство та ранню юність, – згадував він, – я провів у Києві, на півдні Росії, де отримав початкову освіту у Першій міській гімназії, старомодному, але ґрунтовному навчальному закладі» [8; 174]. В цій гімназії, якою в різні роки керували його дід та батько, навчалися відомі діячі російської культури XIX-XX століть: М. Ге, Ф. Зелінський, В. Шульгін, Є. Тарле, О. Луначарський, М. Булгаков. Від батька, філолога-класика за освітою, М. Ростовцев успадкував любов до давньої історії та класичної філології. У старшому класі гімназії він написав твір «Адміністрація римських провінцій за часів Цицерона», за який отримав премію ім. М. Пирогова. Вже в цій першій роботі він представляв давню історію, приділяючи особливу увагу проблемам державного устрою і спираючись на два аспекти: відомості з соціально-економічного життя та результати археологічного пошуку. У своїй подальшій науковій діяльності він також приділяв цим обом аспектам рівноцінну увагу.

Закінчивши у 1888 р. гімназію зі срібною медаллю, М. Ростовцев того ж року вступив до історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира. Інтереси студента Ростовцева розділилися між російською історією та класичною філологією. До історії його привертала перш за все лекції та публікації В. Антоновича (1834-1903 рр.). Заняття на організованому Антоновичем семінарії де розроблялися методичні підходи до оволодіння доісторичним та історичним матеріалом південної Росії, дозволили М. Ростовцеву зрозуміти наявність органічного зв'язку історії давньої і нової Росії. Курси і семінари проф. Ю. Кулаковського (1855-1920 рр.) вплинули на вибір М. Ростовцевим соціально-економічної орієнтації у вивченні історії давнього світу. Праці проф. Кулаковського, присвячені історії Риму та вивченню пам'яток античного декоративного живопису півдня Росії, наштовхнули М. Ростовцева на створення впродовж наступних років низки робіт у цих галузях [2].

У 1890 р. батько, І. Я. Ростовцев, отримав призначення на посаду попечителя Оренбурзького навчального округу, родина мала покинути Київ, і з 1 вересня цього ж року М. Ростовцев переведений на третій курс історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету. Завдяки впливу нових учителів, зокрема Ф. Зелінського (1859-1944 рр.) та Н. Кондакова (1844-1925 рр.), ним був зроблений остаточний вибір на користь класичної філології та історії Риму.

На лекціях Ф. Зелінського М. Ростовцев засвоїв концепцію класичної філології як науки, якої притримувався надалі, а також перейняв інтерес до загальних проблем культурології. Семінари Н. Кондакова з історії та теорії класичного мистецтва прищепили М. І. Ростовцеву інтерес до археології, до визнання того, що розуміння давньої історії базується на археології та класичній філології. Навчаючись у Санкт-Петербурзькому університеті, М. Ростовцев написав наукову працю, присвячену новим розкопкам Помпеїв, які на все життя залишилися його улюбленою археологічною пам'яткою.

По закінченню навчання М. Ростовцеву була надана стипендія Петербурзького університету для підготовки до професорського звання. Впродовж трьох років він, перебуваючи у Царському селі, викладав грецьку та латинську мови у міській гімназії і готувався до складання магістерських іспитів. Склавши іспити, отримав стипендію для трирічної наукової поїздки країнами класичної древності. Відвідавши Туреччину, Грецію, Італію, Францію, Австрію, Іспанію, Африку та Англію, він зібрав матеріал для написання магістерської і докторської дисертацій.

Після повернення до Росії у 1898 р., М. Ростовцев почав викладати приват-доцентський курс латинської мови у Петербурзькому університеті та римську історію на Вищих жіночих (Бестужевських) курсах. Його магістерська дисертація («Історія державного відкупу в Римській імперії») була перекладена на німецьку мову, а докторська («Римські свинцеві тесери») отримала премію від Французької академії написів та красного письменства. Отримавши ступінь доктора римської словесності, М. Ростовцев був призначений професором латинської мови Петербурзького університету. В 1908 р. його обрали членом-кореспондентом, а 1917 р. – дійсним членом Петербурзької академії наук; у 1914 р. – членом Берлінської академії наук.

Петербурзький період життя М. Ростовцева склався успішно. В 1901 р. він одружився з С. М. Кульчицькою, з якою щасливо прожив до кінця життя. В їхньому гостинному домі часто збиралися друзі та однодумці, представники вітчизняної науки і культури: поет О. Блок, письменники І. Бунін, А. Бєлий, художники Л. Бакст, О. Бенуа, М. Рєрїх, сходознавець С. Ольденбург. Постійно зростала кількість створених М. Ростовцевим наукових праць, які користувалися визнанням у Росії та поза її межами. Зокрема, його докторську роботу, присвячену римським тесерам, високо оцінив Ф. Зелінський.

Тесери (від грецької – прямокутні таблички) – це недбало зроблені свинцеві «кружальця», призначені для невибагливої римської публіки, писав Ф. Зелінський. Давно відомі археологам та нумізматам, вони не вважалися гідними уваги пам'ятками римського побуту. Збагатити науку цим новим джерелом зміг молодий учений, професор М. Ростовцев. Він зрозумів, що відкрити нову сторінку з римської історії можна лише дослідивши велику кількість означених «кружалець». У своїх мандрах, музеях, під час розкопок він збирав тесери або робив із них гіпсові зліпки, а потім класифікував за серіями, і вони «заговорили». Спочатку це були мідні марки на отримання хліба римськими громадянами, на яких була зображена голова імператора (щоб люди пам'ятали, хто дає їм хліб). На зворотному боці тесери стояла цифра, що означала номер одного з магазинів, де проводилася роздача. При Нероні марки стали свинцевими, а ще через півстоліття з них щезла голова імператора, оскільки народ вже добре засвоїв, хто його годує. Тесери також слугували білетами на видовища, організовані для народу. Якщо на них зображувалася людина – це була перепустка на бій гладіаторів, корабель – на морський бій (навмахію), звірина – на «полювання» (бійка людей та звірів). Існували тесери як квитки для проїзду сушею або морем, для проходу на вечірку ремісничої колегії або до лазні. Як сурогати монети, тесери випускалися у приватних господарствах для внутрішнього користування з позначкою імені хазяїна (потім у домовій конторі їх можна було обміняти на державні монети). Отже, М. Ростовцева можна назвати першим дослідником цієї пам'ятки, що стала новим джерелом для отримання цінних відомостей щодо соціально-економічного життя імперського Риму [6]. Саме за цю роботу, перекладену на німецьку мову, він був обраний членом Берлінської Академії наук.

М. Ростовцев був глибоко зацікавлений історією Росії від періоду класичної давнини. Ним створено низку статей, присвячених окремим містам та державам Причорномор'я – Ольвії, Херсонесу, Боспору. Дослідження пам'яток античного півдня Росії допомагали ученому зрозуміти ті особливості, які отримало там грецьке мистецтво. Археологічний пошук іноді доводилося проводити за несприятливих умов, у вологих та холодних підземних печерах, але результати були варті того. «Керч та її околиці, – писав він, – за багатством пам'ятниками могильного декоративного розпису... посідають перше місце серед інших центрів грецько-східної культури... Зрівнятися з Керчю у цьому відношенні можуть тільки Олександрія ... Рим і Етрурія... Пам'ятники її декоративного живопису ідуть від IV ст. до Р. Х. до IV ст. по Р. Х. майже суцільною серією» [11; 4]. Саме тому, зазначає він далі, необхідно розпочати систематичне вивчення керченських городищ та некрополів. Так само, вважав М. Ростовцев, існує нагальна необхідність розгорнути дослідження залишків античності поблизу Євпаторії. Тут, між Мойнакським лиманом та морем, із VI ст. до Р. Х. існувало багате грецьке поселення, оточене некрополем. На березі моря і досі зустрічаються залишки грецької старовини – уламки посуду, монети. Чимало їх загинуло під час будівництва дач, але є ще незабудовані ділянки, яким загрожує зведення грязелікарні. Те, що робилося досі в цьому напрямку, було випадковим та безсистемним. Прийшов час для нас наслідувати тим країнам Європи, які цінують своє минуле і зберігають його (Франція, Австрія, Німеччина). «Будуючи майбутнє, не можна забувати про минуле», – писав він [12; 8].

Серед інших праць, присвячених архітектурі та образотворчому мистецтву античного Причорномор'я, особливий інтерес складає монографічне видання «Античний декоративний живопис на півдні Росії», що складається з двох частин. У першій частині наведено опис пам'ятників, на основі яких проведено як мистецтвознавче, так і історичне дослідження (відтворено риси релігійних уявлень, військової справи і навіть побуту давнього населення) [12]. Друга частина означеної праці, опублікована Російською археологічною комісією – це чудовий атлас із 112 таблиць малюнків, який має особливу цінність, оскільки багато з зображених на них зразків античного мистецтва нині втрачено. Результати роботи М. Ростовцева в цьому напрямку були високо оцінені його колегами: в день свого 50-річного ювілею Московське археологічне товариство присудило йому золоту медаль за видатні заслуги в дослідженні античної культури, зокрема класичної археології півдня Росії [4].

Важливе місце у творчості М. Ростовцева займала проблема взаємодії народів Північного Причорномор'я в античну епоху. У книзі «Еллінство та іранство на півдні Росії» він дав популярний нарис історії народів, які поступово заселяли цей край, результатом чого стало створення специфічної культури. Слов'янські племена успадкували цей симбіоз грецької та скіфо-сарматської культур, і таким чином Росія була залучена до всесвітньо-історичного культурного процесу. Таку думку учений висловив під кінець книги: «Створилося нове населення і нова культура. Два струменя: грецький та скіфо-сарматський злилися, поки і той, і інший не залили хвилі німецьких, тюркських та слов'янських племен, яким належало майбутнє. Культуру свою, проте, ці нові народи успадкували від старих її носіїв і понесли її з собою далеко на північ і на захід» [14; 186].

Якщо книга «Еллінство та іранство на півдні Росії» має науково-популярний характер, то інша – «Скіфія і Боспор» – фундаментальне наукове дослідження, в якому вперше в антикознавстві зведено та проаналізовано літературні і археологічні джерела з історії північного Причорномор'я в античну епоху [16]. Опублікований у 1925 р. широкий джерелознавчий вступ складає лише першу частину запланованої М. Ростовцевим праці, від другої залишилися розрізнені фрагменти, що зберігаються в його фонді в Центральному державному історичному архіві Санкт-Петербурга [7]. Робота над книгою була перервана його раптовим від'їздом за кордон.

Ліберал за своїми поглядами, М. Ростовцев належав до кадетської партії. Більшовицький переворот він не прийняв, відобразивши свій погляд на революцію в Росії у нарисі про Громадянську війну в Римі, надрукованому під заголовком «Народження Римської імперії» [15]. На прикладі римських війн II-I ст. до н.е. він вперше показав небезпечність армії, яка складається з вихідців із низів і якою керують амбітні політики. Проводячи сміливі історичні паралелі, він у Леніні бачив Катиліну, у Троцькому – Клодія, у Керенському – Цицерона, а справжнім революціонером вважав Цезаря. Відкрита позиція неприйняття Жовтневої революції стала загрозою для М. Ростовцева, і влітку 1918 р. він поспішно виїхав із Росії, залишивши свої записи, рукописи, бібліотеку.

Через Швецію М. Ростовцев проїхав до Англії, де пробув два найскладніших для нього роки еміграції. Потім він отримав запрошення до США, до університету Мадисона у штаті Вісконсін. Після проведених там п'яти років (1920-1925 рр.) перейшов до більш престижного Єльського університету (у Нью-Хейвені, штат Коннектикут). Тут він працював до 1939 р., а потім припинив викладання, залишившись у статусі заслуженого професора. В останні роки життя тяжка хвороба заважала йому продовжувати творчу роботу. Помер він 20 жовтня 1952 р. у Нью-Хейвені.

М. Ростовцеву, сорокавосямирічному ученому, нелегко було призвичаїтися до американського способу життя. В листі від 19 лютого 1926 р. до свого російського колеги, візантиста О. Васильєва (1867-1953 рр.), який теж емігрував до США, він писав: «Повинен зізнатися, що американський пуританізм та наївна чистота нашого професорського середовища набридли мені до чортиків... На невдачі поскаржитися не можу, успіх у мене є, але що таке успіх без відповідного спокою духу та зручного життя» [18]. Настрій стійкого дискомфорту людини, відірваної від звичних обставин, від усього, що було їй дороге на батьківщині, відчувається і у спогадах М. Ростовцева про свого вчителя, Н. Кондакова: «Всі ми виявилися непотрібними для Росії, для якої жили і працювали: і ті, що тягнуть сумне життя під більшовицьким ярмом, і ті, які, як Н. П. <Кондаков> та я, з цього ярма вирвалися. Наша робота в Росії розтоплана та забута. Ми маємо вчити інших тому, що продовжуємо вважати за потрібне і важливе для Росії» [17; 28–29].

По-різному складалися стосунки М. Ростовцева з колегами – і тими, що залишилися в Росії, і тими, що стали емігрантами. Через О. Васильєва, який до 1935 р. залишався членом Російської академії наук і контактував із петербурзькими ученими, Ростовцев міг отримувати з Росії книги, журнали, відбитки статей, фотографії, листуватися з друзями, перш за все з С. Жебелевим (1867-1941 рр.) [15]. Багаторічні дружні зв'язки з останнім перервалися у 1928 р., коли через звинувачення у пособництві з емігрантськими колами той змушений був опублікувати у пресі покайну заяву: «...від того часу, як М. Ростовцев покинув нас і зайняв ворожу антирадянську позицію, наші шляхи розійшлися і він перестав бути мені соратником і другом» [10]. Переживаючи за свій вчинок, С. Жебелев написав М. Ростовцеву листа, в якому просив вибачити його. За свідченням сина В. Вернадського, Георгія Володимировича (1888-1973 рр.), М. Ростовцева дуже глибоко вразила вся ця історія [5].

У наукових колах Західної Європи та Північної Америки ім'я М. Ростовцева було добре відоме завдяки його працям і виступам на Афіньському конгресі археологів (1907 р.), Берлінському (1908 р.) та Лондонському (1913 р.) конгресах істориків. Його авторитет серед американських та європейських колег постійно зростав і у 30-70-х рр. перетворився на справжній культ. За його пропозицією Йельський університет підключився до розпочатих французами розкопок давнього поселення Дура-Європос на Євфраті, і завдяки 10 сумісним археологічним сезонам, якими керував М. Ростовцев, воно було докладно вивчено і отримало назву «сирійських Помпеїв». І хоча від 1970 до 1985 рр. за кордоном спостерігався певний відхід від ідей Ростовцева, врешті-решт, як зазначив французький історик Ж. Андро, «його роботи стали загальним надбанням, і їх справедливо цінують за зібрану в них величезну суму інформації, за геніальний синтез, за те, що вони є чудовим прикладом того, що археологія може дати історії. Творчість Ростовцева стає темою історіографічних досліджень, які проводяться тим легше, що його фігура об'єднує в собі яскраву індивідуальність, багатий досвід і надзвичайно чіткі історичні ідеї» [1; 175].

Значно складніше відбувалося визнання наукових заслуг М. Ростовцева у російській науці. За радянських часів після його від'їзду за кордон його ім'я або замовчувалось, або згадувалося у критичному контексті, і тільки в останні десятиліття російські науковці звернулися до вивчення його багатой спадщини.

У 1989 р. Ленінградським відділенням Інституту археології АН СРСР проведена конференція, присвячена пам'яті М. Ростовцева, після чого у «Віснику давньої історії» почалася публікація його рукописів, знайдених в архівах [9]. Серію публікацій відкрила стаття Е. Фролова, в якій детально висвітлено період життя М. Ростовцева до еміграції, а також дано розгорнений аналіз всієї його творчості [19]. Нині відбуваються перевидання книг М. Ростовцева, виявляються нові штрихи з його життя та діяльності. Нарешті спадщина видатного ученого у повному обсязі повертається до арсеналу вітчизняної науки про античність.

Список використаної літератури

1. **Андро Ж.** Влияние М. И. Ростовцева на развитие западноевропейской и североамериканской науки / Ж. Андро // Вестник древней истории. – 1991. – № 3. – С. 166–176.
2. **Борнгард-Левин Г. М.** Автобиографические материалы М. И. Ростовцева / Г. М. Борнгард-Левин // Вестник древней истории. – 1996. – № 1. – С. 170–179.
3. **Борнгард-Левин Г. М.** М. И. Ростовцев и А. А. Васильев (новые архивные материалы) / Г. М. Борнгард-Левин, И. В. Тункина // Вестник древней истории. – № 4. – С. 168–188.
4. **Бороздин И. Н.** Учёные заслуги М. И. Ростовцева / И. Н. Бороздин. – М., 1915. – 16 с.
5. **Жебелев С. А.** Автонекролог / С. А. Жебелев // Вестник древней истории. – 1993. – № 2. – С. 177–201.
6. **Зелинский Ф. Ф.** Новый памятник древнеримского быта / Ф. Ф. Зелинский // Из жизни идей (научно-популярные статьи). – СПб : Алетей; Логос, 1995. – С. 281–317.
7. **Зуев В. Ю.** М. И. Ростовцев и неизвестные главы книги «Скифия и Боспор» / В. Ю. Зуев // Вестник древней истории. – 1989. – № 1. – С. 208–209.
8. **Зуев В. Ю.** М. И. Ростовцев. Годы в России. Биографическая хроника / В. Ю. Зуев // Скифский роман / ред. Г. М. Борнгард-Левин. – М. : Росспэн, 1997. – С. 50–83.
9. **Куклина И. В.** К портрету М. И. Ростовцева (из переписки А. А. Васильева и С. А. Жебелева) / И. В. Куклина // Античный мир. Проблемы истории и культуры : сб. науч. ст. к 65-летию со дня рождения профессора Э. Д. Фролова / ред. И. Я. Фроянов. – СПб : Изд-во СПб. ун-та, 1998. – 458 с.
10. **ПФА РАН.** – Ф 2. – Оп. 17. – Д. 201. – Л. 90.
11. **Ростовцев М. И.** Керченская декоративная живопись и ближайшие задачи археологического исследования Керчи / М. И. Ростовцев. – СПб, 1906. – 23 с.
12. **Ростовцев М. И.** Античная декоративная живопись на юге России : в 2-х ч. / М. И. Ростовцев. – СПб., 1913–1914. – Ч. 1. – 1913. – 123 с.
13. **Ростовцев М. И.** О необходимости немедленного расследования античных остатков около нынешней Евпатории и о желательности основания местного музея в Евпатории / М. И. Ростовцев. – Евпатория, 1916. – 8 с.
14. **Ростовцев М. И.** Эллинство и иранство на юге России (Общий очерк) / М. И. Ростовцев. – Пг.: Огни, 1918. – VI, [3], 190 с. (Круг знания. История).
15. **Ростовцев М. И.** Рождение Римской империи (сто лет Гражданской войны) / М. И. Ростовцев // Вестник Европы. – 1918. – Кн. 1–4. – С. 175–232.
16. **Ростовцев М. И.** Скифия и Боспор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических / М. И. Ростовцев. – Ленинград, 1925. – VI, [2], 621, [2] с.
17. **Ростовцев М.** Страницы воспоминаний / М. Ростовцев // Кондаков Н. П. Воспоминания и думы / Н. П. Кондаков. – Прага : Seminarium Kondakovianum, 1927. – 79 с.
18. **Санкт-Петербургский филиал архива Российской академии наук** (далее ПФА РАН). – Ф. 729. – Оп. 2. – Д. 18. – Л. 101-101 об.
19. **Фролов Э. Д.** Судьба учёного : М. И. Ростовцев и его место в русской науке об античности / Э. Д. Фролов // Вестник древней истории. – 1990. – № 3. – С. 143–165.

Резюме

Висвітлюється життєвий та творчий шлях уродженця України, історика, археолога та мистецтвознавця М. І. Ростовцева. Підкреслено значення його досліджень археологічних пам'яток культури античного Причорномор'я.

Ключові слова: античність, археологія, історичні пам'ятки, культурні процеси, мистецтвознавчі дослідження.

Summary

Gamaliya K. Rostovtsev and his role in the history of home and world antiquity

The article highlights the life and creative path of the Ukrainian born historian, archaeologist and art critic M. I. Rostovtsev. The value of his researches of the archaeological monuments of Antiquity in Black sea region is underlined.

Key words: Antiquity, archaeology, historical monuments, cultural processes, Art studies.

Аннотация

Гамалея К.М. М.И. Ростовцев и его место в истории мирового и отечественного антиковедения

Освещается жизненный и творческий путь уроженца Украины, историка, археолога и искусствоведа М. И. Ростовцева. Подчёркнуто значение его исследований археологических памятников культуры античного Причерноморья.

Ключевые слова: античность, археология, исторические памятники, культурные процессы, искусствоведческие исследования.

Надійшла до редакції 19.10.2014 р.

УДК 726(477)«18»(045)

О.В. Богатікова

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ Г. ПАВЛУЦЬКОГО НА СТОРІНКАХ «ЧТЕНИЙ В ИСТОРИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ НЕСТОРА ЛЕТОПИСЦА»

Друга половина XIX ст. – час активного розвитку історичної науки в Україні. Значну роль у цьому процесі відігравали не лише окремі науковці, але й наукові установи, зокрема історичне товариство Нестора-літописця, НТШ (у Львові), Одеське товариство історії та старожитностей, Харківське історико-філологічне й ін.

Одним із провідних було Історичне товариство Нестора-літописця (ІТНЛ), засноване 24 листопада 1872 р. київськими істориками-краєзнавцями. Як відмічає М. Колесник, протягом свого існування (1872-1931 рр.) його наукова і громадська діяльність сприяла не лише розробці багатьох важливих проблем з історії України та всесвітньої історії, а й становленню національної свідомості і культури. Засновником Товариства вважається М. Максимович (1804-1873 рр.) – історіограф, учений-енциклопедист, один із перших дослідників історії України.

Від початку заснування головною формою його діяльності була організація і проведення засідань (читань), де обговорювалися дослідження його членів, а сферою інтересів була історія України. Вона висвітлювалася з позицій позитивізму представниками трьох шкіл: «скептичної» («критичної») на чолі з М. Максимовичем, «лівобережної» О. Лазаревського та «київської» («історичної»), яку створив В. Антонович. Провідною серед них була представницька остання школа [10; 28-30].

Наукова спадщина ІТНЛ відбита головним чином на сторінках «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца». М. Колесник, ретельно дослідивши видавничу діяльність Товариства, відзначає, що перша його книга вийшла у 1879 р., а друга – через 9 років. З 1888 р. «Чтения...» почали виходити щорічно. Всього за період 1879-1914 рр. побачили світ 24 книги, а якщо врахувати, що деякі з них виходили у кількох випусках, то їх чисельність досягне 49.

Найбільш активними і впливовими членами Товариства були такі відомі вчені, як В. Антонович, М. Грушевський, І. Каманін, О. Левицький, О. Лазаревський, М. Василенко та ін. [10; 28]. Наприкінці 1892 р. дійсним членом товариства обрано професора Київського університету Св. Володимира Г. Павлуцького (1861-1924 рр.). Однак протягом наступних декількох років вчений не брав активної участі у його засіданнях.

Активна участь Г. Павлуцького у роботі ІТНЛ починається з кінця 1900 р., коли на засідання 28 жовтня вчений виступив із доповіддю, присвяченою зв'язку мистецтва та культури (опублікована у книзі 15 «Чтений...»). У доповіді дослідник наголошує на найтіснішому зв'язку мистецтва та культури. Для нього мистецтво завжди розвивається під впливом тих самих ідей, котрі панують у суспільстві та літературі. Звичай, світогляд й мистецтво зливаються, за влучним виразом дослідника, у щось настільки спільне, що знання історичної епохи включає вже і знайомство з її мистецтвом. Далі, на підтвердження своєї думки, Г. Павлуцький подає стислу, але влучну характеристику розвитку мистецтва, починаючи від епохи Середньовіччя до др. половини XIX ст. Тож, для Г. Павлуцького мистецтво є своєрідним дзеркалом, у якому відображене культурне життя народу. Він наголошує, що всі думки та прагнення, які хвилювали суспільства різних епох, завжди знаходили собі вираження і у витворах мистецтва, тож характер епох завжди мав відображення на характері мистецтва тих же епох [19; 83-87].

Більшість засідань, проведених членами ІТНЛ 1902 р. були присвячені вшануванню пам'яті М. Гоголя. Так, на засіданні, що відбулося 17 березня цього ж року, Г. Павлуцький виступив із доповіддю, присвяченою поглядам письменника на мистецтво. Своє дослідження автор побудував на аналізі статей М. Гоголя, вміщених у «Арабесках» та листів різних років. Дослідник наголошує на тому, що М. Гоголь не міг спокійно говорити про мистецтво: його відмінною якістю було поклоніння перед витворами мистецтва. Розвідки Миколи Васильовича про мистецтво, надруковані в «Арабесках», ледве можна назвати науковими, що одразу ж відмічає Г. Павлуцький. Вони написані під впливом німецьких естетиків-романтиків, що дає привід досліднику називати його «послідовником німецького романтизму».

У розумінні суті художньої творчості М. Гоголь, на розсуд Г. Павлуцького, спирається на думки Гете, підхоплені німецькими романтиками, вважаючи, що «художню творчість слід розглядати як веління серця». Теорія письменника повною мірою розкрилася у його листах до свого друга художника М. Іванова та графа Вільгорського: «Художник може достойно зобразити лише те, що пов'язано чудесним образом з його душею, що він здатен наповнити ширим почуттям» [13; 304-337].